

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

PROBLEM PERIODYZACJI LITERATURY ŁACIŃSKIEJ DOBY CESARSTWA RZYMSKIEGO (I–II WIEK N.E.)

1. WPROWADZENIE

W roku 2020 zaproponowałem podział literatury łacińskiej epoki republiki rzymskiej (od 240 r. p.n.e. aż do śmierci Oktawiana Augusta w 14 r. n.e.) na cztery odrębne okresy historycznoliterackie (Witczak 2020, 131–151)¹:

1. Okres wczesnoarchaiczny albo hellenizujący (240 r.–160 r. p.n.e.);
2. Okres późnoarchaiczny albo reakcyjny (159 r.–82 r. p.n.e.);
3. Okres cyceroński (81 r.–32 r. p.n.e.);
4. Okres augustowski (31 r. p.n.e.–14 r. n.e.).

Wykazałem, że poszczególne okresy historycznoliterackie stoją w opozycji zarówno do okresów bezpośrednio je poprzedzających, jak i następujących po nich. W okresie hellenizującym i cycerońskim poeci i literaci rzymscy nawiązują do myśli i dorobku greckiego, w okresie reakcyjnym i augustowskim rozwijane są tradycje rodzime, typowo rzymskie, choć i wówczas wpływ kultury helleńskiej jest niebagatelny.

W niniejszym artykule chciałbym kontynuować moje rozważania w odniesieniu do literatury łacińskiej doby cesarstwa rzymskiego (14 r.–476 r. n.e.). Skoro bowiem w okresie 254 lat istnienia literatury rzymskiej doby republiki

Prof. dr hab. KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK – Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Katedra Filologii Klasycznej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: krzysztof.witczak@uni.lodz.pl, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-974X>.

¹ Pod pojęciem „okresu literackiego” rozumieć należy pewną fazę procesu historycznoliterackiego, określoną ramami chronologicznymi i charakteryzującą się swoistym układem zjawisk literackich, które w sposób bezsporny odróżniają ją od innych faz ewolucyjnych (Sławiński 1998, 353–354). Warto podkreślić, że każdy okres literacki charakteryzuje się jednością programową i spójnością dążeń w obrębie dominującego prądu, a nadto wyraźnym podobieństwem wytworów literackich w ujęciu tematycznym, strukturalnym lub stylistycznym.

możemy wyodrębnić cztery okresy literackie (a przynajmniej trzy okresy w tradycyjnym ujęciu), to wyłania się pytanie: ile takich okresów historycznoliterackich przypada na period o wiele dłuższy, liczący więcej niż 460 lat?

2. JEDEN OKRES LITERACKI W DOBIE CESARSTWA RZYMSKIEGO?

Jeżeli filolog klasyczny lub inny specjalista sięgnie po podstawowe podręczniki literatury rzymskiej, to zazwyczaj spotka się z rozpowszechnioną hipotezą badawczą wydzielałą tylko jeden okres literacki, zwany popularnie okresem cesarstwa (Cytowska, Szelest 1992; Cytowska, Szelest 1994), epoką cesarstwa (Stabryła 2002, 265–483; Rychlewska 2005, 151), epoką cesarską (Lewandowski 2007, 482) lub okresem cesarskim (Stabryła 2016, 202–212). Czyżby zatem na przestrzeni niemal pół tysiąclecia nie zmieniały się gusta literackie, nie tworzyły się nowe prądy historycznoliterackie, nie organizowały się ugrupowania lub koła poetyckie? Nic bardziej mylnego. W epoce cesarstwa rzymskiego zmieniały się nie tylko stosunki polityczno-społeczne i ekonomiczno-kulturalne, lecz także upodobania i preferencje literackie, np. w II stuleciu n.e. dominował archaizm (zwany inaczej frontonianizmem), całkowicie wyjątkowy prąd literacki w dziejach całej literatury łacińskiej, a na niwie liryki prym wiodła grupa poetycka zwana *poetae novelli*, wyraźnie nawiązująca do poetyki aleksandryjskiej i neoteryckiej (którą wyznawali *poetae novi* w okresie cycerońskim). Ponadto doskonale wiemy, że w dobie cesarstwa rzymskiego tworzyły się nie tylko nowe prądy literackie, ale także język łaciński ulegał w tym czasie wyraźnym przeobrażeniom. Wystarczy powiedzieć, że w dobie cesarstwa rzymskiego językoznawcy-diachroniści wydzielili trzy wyraźnie zarysowane fazy rozwojowe języka łacińskiego, noszące następujące nazwy (Meiser 2006, 2):

1. Srebrna łacina (14 r.–117 r. n.e.);
2. Łacina archaizująca (117 r.–180 r. n.e.);
3. Późna łacina (180 r. n.e.–VII wiek n.e.).

Czy gruntowne i dalekosiężne zmiany w warstwie fonetyki, morfologii, składni i słownictwa, które przeżywała mowa łacińska począwszy od I aż do V wieku n.e., nie znalazły żadnego odzwierciedlenia w literaturze rzymskiej doby cesarstwa? Owszem znalazły, co łatwo można udokumentować na podstawie prądów literackich, zdobywających powszechne, choć niekiedy czasowe uznanie (np. archaizm dominujący w II wieku n.e. za panowania cesarzy z dynastii Antoninów). Nie ulega przecież żadnej wątpliwości, że twórcy

literatury rzymskiej dysponowali w poszczególnych wiekach ery chrześcijańskiej nieco innym modelem języka łacińskiego, a także odmiennym zestawem dostępnych gatunków literackich i środków artystycznych. Co więcej, możemy się nawet spodziewać, że poszczególnym fazom rozwoju języka łacińskiego mogą odpowiadać dwa opozycyjne okresy literackie. Tak się przecież działo za czasów republiki rzymskiej.

Przykład 1: na fazę łaciny złotej albo klasycznej (81 r. p.n.e.–14 r. n.e.) przypadają dwa odrębne, wyraźnie opozycyjne okresy historycznoliterackie: okres cyceroński (81 r. –32 r. p.n.e.) oraz okres augustowski (31 r. p.n.e.–14 r. n.e.)².

Przykład 2: faza rozwojowa łaciny archaicznej (240 r.–82 r. p.n.e.) obejmuje, jak to wykazałem we wcześniej wzmiankowanej pracy (Witeczak 131–151), dwa przeciwstawne okresy literackie: wczesnoarchaiczny okres hellenizujący (240 r.–160 r. p.n.e.) oraz późnoarchaiczny okres reakcyjny (159 r.–82 r. p.n.e.).

Zbadajmy zatem, jakie prądy i kierunki literackie dominowały w trzech wyróżnionych fazach rozwojowych języka łacińskiego doby cesarstwa rzymskiego. Z uwagi na ograniczenia dotyczące wielkości artykułów naukowych nasze rozważania ograniczymy do dwu pierwszych stuleci ery chrześcijańskiej.

3. FAZA SREBRNEJ ŁACINY (14 R.–117 R. N.E.)

John Wight Duff, autor najbardziej gruntownej historii literatury rzymskiej w pierwszych stu latach istnienia cesarstwa rzymskiego, posługuje się powszechnie używanym terminem „wiek srebrny” (*the Silver Age*) na określenie zjawisk literackich (i językowych) pierwszego wieku istnienia pryncypatu (Duff 1964)³. Nie ulega wątpliwości, że brytyjski literaturoznawca stosuje ten termin w opozycji do „złotego wieku” (*the Golden Age*), w obrębie którego wyróżnia jednak dwa opozycyjne okresy literackie — cyceroński (*the Ciceronian Period*) i augustowski (*the Augustan Period*) (Duff, *A Lite-*

² Wyróżnienie tych dwóch okresów literackich możemy odnaleźć w większości opracowań literatury rzymskiej, np. I. Mariotti poświęca im osobne tomy (t. 2: *L'età di Cesare*, t. 3: *L'età Augustea*). Niektóre polskie podręczniki literatury rzymskiej stosują też łatwo uchwytny podział na okres cyceroński i augustowski (e.g. Cytowska, Szelest 2006, 191, 214; Lewandowski 2007, 481).

³ Pojęcie „okresu srebrnego” znacząco ogranicza S. Stabryła (2002, 417), stwierdzając co następuje: „Ogólnie jednak określa się czasy Flawiuszów jako okres ‘srebrny’ literatury rzymskiej, która nie zdołała się wówczas wznieść na zbyt wysoki poziom”. Przypomnijmy, że czasy panowania dynastii Flawiuszów przypadają na lata 69–96.

rary History of Rome. From the Origins to the Close of the Golden Age). Czy pod pojęciem „wieku srebrnego” ukrywa się zatem osobny okres literacki? Duff niewątpliwie tak właśnie myślał, skoro w innej pracy omawiając „srebrny wiek cesarski” (*Silver Imperial Age*) stwierdził: „This literary period of over a century from A.D. 14 corresponds in history to the principate from Tiberius to Hadrian, a series of thirteen emperors” (Duff 1926)⁴. Przytoczone wyżej słowa nie pozostawiają wątpliwości, że Duff uznawał lata 14–138 n.e. za osobny i jednolity okres literacki⁵.

W literaturze przedmiotu zazwyczaj spotykamy się z poglądem, że „wiek srebrny” jako osobny okres literacki w dziejach literatury rzymskiej zaczyna się od panowania Tyberiusza, a kończy się za rządów Trajana (lata 14–117)⁶. Michael von Albrecht w drugim tomie podręcznika literatury rzymskiej wyraźnie wyodrębnia dwie osobne sekcje: (1) Literatur der früheren Kaiserzeit (odpowiadająca – jak łatwo można się zorientować – fazie srebrnej łaciny, datowanej na lata 14–117) oraz (2) Literatur der mittleren und späteren Kaiserzeit (von Albrecht 751, 1089). Jest to jedyny podział literatury łacińskiej doby cesarstwa rzymskiego zastosowany w tej monografii. Podobne ujęcie zastosował wcześniej Felice Ramorino (*Letteratura romana*), który podzielił literaturę rzymską epoki cesarstwa (*L'età Imperiale*) na trzy części (*sezioni*):

- Okres augustowski (*L'età do Augusto*);
- Pierwszy wiek naszej ery (*Il primo secolo dell'Era volgare*), odpowiadający z grubsza „wiekowi srebrnemu”⁷;
- Od II do VII wieku n.e. (*Dal secondo al settimo secolo dell'Era volgare*).

⁴ Tymi słowami zaczyna się rozdział 5: *The Silver Imperial Age: Poetry* (Duff 1926).

⁵ Należy zaznaczyć, że w swojej monografii omawiającej wiek srebrny literatury rzymskiej Duff wydziela pięć nierównych części: Part I: Literature under Tiberius, Caligula and Claudius, A.D. 14–54; Part II: Literature of the Neronian Period, A.D. 54–68; Part III: Literature of the Flavian Period, A.D. 69–96; Part IV: Literature under Nerva and Trajan, A.D. 96–117; Part V: Literature in the Reign of Hadrian, A.D. 117–138 (Duff 1964, XIII–XVI). Duff (tamże 501–518) zalicza zatem panowanie cesarza Hadriana (lata 117–138) do okresu srebrnego, chociaż jednocześnie wskazuje, że nastąpiło wtedy „a literary diminuendo”. W istocie jednak cesarz Hadrian hołduje już innym gustom literackim, które powszechnie dominowały w okresie archaizującym (lata 117–192).

⁶ Warto zaznaczyć, że Italo Mariotti zatytułował t. IV własnej historii literatury rzymskiej: *Da Tiberio a Traiano*.

⁷ Podział na okres augustowski („Die augusteische Zeit”) oraz wiek srebrny literatury rzymskiej („Das silberne Zeitalter der römischen Literatur”, Erstes Jahrhundert, J. 14–117 nach Chr.) zakładał wcześniej W.S. Teuffel (178–179).

Niekiedy możemy spotkać się też z jeszcze innymi ujęciami. Przykładowo, Ettore Paratore (1969, 589) dzieli literaturę rzymską epoki cesarstwa na cztery osobne części, sugerując niedwuznacznie, że wydziela w ten sposób okresy historycznoliterackie⁸:

- L'età della dinastia giulio-claudia (14 r.–68 r. n.e.);
- L'età dei Flavi e di Traiano (69 r.–117 r. n.e.);
- L'età degli Antonini (117 r.–192 r. n.e.);
- L'età del Basso Impero (III–V wiek n.e.).

Ten krótki przegląd wybranej literatury przedmiotu wskazuje wyraźnie, że niektórzy literaturoznawcy uznają lata 14–117 n.e. za osobny okres literacki w dziejach literatury rzymskiej epoki cesarstwa (tak czynią m.in. Teuffel; Ramorino; Duff 1964; Mariotti; von Albrecht). Inni historycy literatury rzymskiej (np. Rose; Paratore; Michel; Salemme; Mayer⁹) sugerują, że w obrębie tzw. wieku srebrnego powinno się wyróżniać dwa osobne okresy literackie. Warto się zatem zastanowić, której opcji należy przyznać rację. Czy w obrębie wieku srebrnego (14 r.–117 r. n.e.) mamy do czynienia z wyraźnym podobieństwem wytworów literackich w ujęciu tematycznym, strukturalnym lub stylistycznym, z jednością programową i spójnością dążeń w obrębie dominującego prądu? Czy występujący wówczas układ zjawisk literackich pozwala odróżnić w sposób bezsporny okres srebrny od poprzedniej fazy ewolucyjnej (czyli od okresu augustowskiego, 31 r. p.n.e.–14 r. n.e.) i od następnej (czyli od okresu archaizującego, 117 r.–192 r. n.e.)?

Moim zdaniem, w fazie funkcjonowania tzw. łaciny srebrnej możemy w obrębie literatury rzymskiej wyróżnić dwa odmienne okresy historycznoliterackie, które zbiegają się zasadniczo z panowaniem dwóch pierwszych dynastii cesarzy rzymskich. Wyróżniam zatem okres wczesnoimperialny, wiążący się z panowaniem dynastii julijsko-klaudyjskiej (14 r.–68 r. n.e.).

⁸ Podobnie postępuje Salemme (*Letteratura latina imperiale*), który także wydziela cztery następujące epoki: (1) L'età della dinastia giulio-claudia (14–68 d.C.); (2) L'età dei Flavi e di Traiano (69–117 d.C.); (3) L'età di Adriano e degli Antonini (117–192 d.C.); (4) Dal II/III secolo alla fine del mondo antico.

⁹ Zwróćmy uwagę, że ostatni z wymienionych autorów w monografii wydanej w 2005 r. (Harrison, *A Companion*) stanowczo podkreśla, że panowanie dynastii julijsko-klaudyjskiej (14 r.–68 r. n.e.) zbiega się z osobnym okresem literackim. Zacytujmy jego słowa: „Epochs in literary history rarely coincide with a civil or political period. A change of ruler does not necessarily affect writers. But the time between the death of Augustus and the suicide of Nero is arguably just such a discrete epoch” (Mayer 2005, 58). Należy dodać, że następny okres literacki, wyróżniony w tej monografii, miał przypadać jakoby na lata 69–200 n.e. (Gibson 2005, 68), czyli obejmować aż trzy fazy rozwojowe języka łacińskiego: łacinę srebrną, łacinę archaizującą i późną łacinę.

W tym czasie działają na niwie literackiej dwaj poeci epiccy – Germanik (*C. Claudius Drusus Caesar Germanicus*, 15 r. p.n.e.–19 r. n.e.) i rywalizujący z nim Marek Maniliusz (*M. Manilius*), bajkopisarz Fedrus (*C. Iulius Phaedrus*, ok. 15 r. p.n.e.–ok. 50 r. n.e.), Lucjusz Anneusz Seneka Retor (zmarły w 40 r. n.e.) i jego sławny syn Seneka Młodszy zwany Filozofem (ok. 4 r.–65 n.e.), wychowawca cesarza Nerona, epik Lukan (*M. Annaeus Lucanus*, 39 r.–65 r. n.e.), pisarz Petroniusz (*C. Petronius Arbiter*, 27 r.–66 r. n.e.), satyryk Aulus Persjusz (*A. Persius Flaccus*, 34 r.–62 r. n.e.).

Kolejny okres, który nazywam liberalnym (69 r.–117 r. n.e.), przypada na czasy panowania dynastii Flawiuszów oraz ich bezpośrednich następców cesarzy Nerwy i Trajana. W tym czasie znacząco zmieniły się gusta czytelnice i za działalność literacką zabrali się zupełnie inni poeci i literaci (Michel 2009, 237–257), m.in. epigramatyk Marcjalis (*M. Valerius Martialis*, ok. 40 r.–ok. 104 r. n.e.), poeta Stacjusz (*P. Papinius Statius*, lata ok. 45–96 n.e.), epik Siliusz Italik (*Tib. Catius Asconis Silius Italicus*, ok. 28 r.–ok. 103 r. n.e.), poetka Sulpicja Młodsza (druga połowa I wieku n.e.), historyk Tacyt (*P. Cornelius Tacitus*, ok. 55 r.–120 r. n.e.), encyklopedysta Pliniusz Starszy (*C. Plinius Secundus Maior*, ok. 23 r.–79 r. n.e.) i jego siostrzeniec Pliniusz Młodszy (*C. Plinius Caecilius Secundus Minor*, 61 r.–113 r. n.e.), satyryk Juwenalis (*Dec. Iunius Iuvenalis*, 60 r.–130 r. n.e.), retor Kwintylian (*M. Fabius Quintilianus*, ok. 35 r.–ok. 100 r. n.e.).

4. OKRES WCZESNOIMPERIALNY (14 R.–68 R. N.E.)

I OKRES LIBERALNY (69 R.–117 R. N.E.): PRÓBA ZESTAWIENIA

Najczęstszą podstawą podziału literatury na okresy (epoki) literackie w XIX stuleciu był „stosunek między rodzimością a wpływami obcymi”, względnie „dominowanie w niej określonej postawy duchowej czy światopoglądowej”, do czego następnie dołączono charakterystyczne „prądy literackie” (Markiewicz 1976, 7). Współczesne opracowania teoretyczne dotyczące periodyzacji literatury stale traktują te kryteria jako reprezentatywne¹⁰. Spróbujmy zatem podążyć za nimi w poniższych rozważaniach. W pierwszej kolejności zbadamy, jak przedstawia się stosunek Rzymian do greckiego dorobku literackiego. Dla jasności dyskursu postaramy się nasze przemyślenia wydzielić w formie oddzielnych sekcji (4.1–4.4).

¹⁰ W poniższych rozważaniach zastosowano kryteria kombinowane.

4.1. OGÓLNA SYTUACJA LITERACKA

Za czasów panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej (14 r.–68 r. n.e.) zdecydowany wpływ na upodobania literackie miał dwór cesarski. Ze źródeł historycznych dowiadujemy się, że cesarz Tyberiusz szczególnie cenił poetów hellenistycznych: Euforiona, Rianosa, Partheniosa z Nicei, a przede wszystkim Aratosa z Soloj, gdyż pociągała go astronomia i astrologia. Te same upodobania podzielał jego następca Kaligula, który z niechęcią odnosił się do dzieł Homera i Wergiliusza. „Uczoną” aleksandryjską literaturą interesował się także cesarz Klaudiusz, który sam pisał dzieła historyczne i biograficzne po grecku i łacinie. Cesarz Neron tworzył utwory literackie (m.in. poemat o zburzeniu Troi) i organizował zawody poetyckie, tzw. Neronia (od 60 r.). W poezji następuje dość wyraźne odejście od tematyki czysto rzymskiej. Większość twórców „zwraca się ku Grecji” (Michel 2009, 215). Homer, Hezjod, Alkajos czy Safona, a także Wergiliusz czy Horacy przestają być wzorami godnymi naśladowania, a na znaczeniu zyskuje wykwinna poezja aleksandryjska. Warunki uprawiania twórczości literackiej w porównaniu do epoki augustowskiej nie były najlepsze. Nie działały w tym okresie niezależne koła literackie. Autorzy dostosowywali swoją twórczość do panujących trendów, a przez odpowiednie dedykacje starali się zyskać przychylność i wdzięczność kolejnych cesarzy. Tym niemniej w okresie tym literaci dość często stawali się ofiarami szykan i prześladowań cesarzy, a na dodatek ich twórczość była skazywana na *damnatio memoriae*, czyli „potępienie pamięci” (Rychlewska 2005, 151)¹¹.

W epoce liberalnej los uznanych poetów i artystów znacząco się zmienił. Cesarz Wespazjan polecił wypłacać im stałe uposażenie ze skarbca cesarskiego, co kontynuowali jego następcy (Brożek 1969, 388)¹². Domicjan zor-

¹¹ Definicję *damnatio memoriae* podają opracowania encyklopedyczne (Wołodkiewicz 1986, 45) i monograficzne (Mrozewicz 2016, 11). Znamy liczne przykłady zastosowania tej kary wobec rzymskich twórców w dobie wczesnego pryncypatu. Za panowania Tyberiusza dzieło *Annales* Kremucjusza Kordusa skazano na *damnatio memoriae*, gdyż autor zawarł w nim pochwałę Brutusa, jednego z morderców Cezara. Kordus popełnił samobójstwo zastosowawszy w proteście głodówkę. Tragik Mamerkus Emiliusz Skaurus Pomponiusz (zm. 34 r. n.e.), oskarżony o obrazę majestatu cesarza, uprawianie magii i romans z Liwillą, popełnił samobójstwo przed ogłoszeniem wyroku. Za rządów Nerona do samobójstwa zostali zmuszeni m.in. Lukan, Seneka Młodszy, Petroniusz. Inne egzemplifikacje prześladowań literatów podaje Dominik (1993, 107).

¹² Przypomnijmy, że cesarz Hadrian (panujący w latach 117–138) zorganizował nieco inne zasady patronatu na poetami, artystami i uczonymi. Nie tylko płacił wysokie uposażenia zdolnym twórcom, ale przede wszystkim gromadził literatów i uczonych wokół siebie. Chętnie z nimi

ganizował dwa konkursy poetyckie: kapitoliniński i albański, na których przyznawał twórcom cenne finansowo nagrody. Autorzy mogli swobodnie wybierać tematykę działalności literackiej i z reguły nie byli prześladowani za przekonania lub wypowiedzi¹³. Ten przyjazny stosunek władz państwowych w stosunku do pisarzy i poetów utrzymywał się jeszcze za panowania Antoninów.

4.2. EPIKA

W dobie wczesnoimperialnej rozwija się przede wszystkim epika dydaktyczna, nawiązująca do *Fajnomenów* Aratosa i uczonej twórczości hellenistycznej. Germanik i Maniliusz niezależnie od siebie tworzą poematy astronomiczne, które dedykują cesarzowi Tyberiuszowi. Należy zaznaczyć, że *Aratea* Germanika są tłumaczeniem lub parafrazą dzieła Aratosa, podczas gdy dzieło Maniliusza pt. *Astronomica* jest zapewne autorską opowieścią o zjawiskach występujących na niebie, zawierającą bezdyskusyjne elementy astrologiczne (m.in. znaki zodiaku). Epicy powracają zatem do tendencji panujących w okresie cycerońskim (dzieło Aratosa tłumaczył przecież sam Arpinata). Nieco na przekór tym tendencjom młodociany Lukan pisze dziesięciotomowe eposy bohaterkie pt. *Pharsalia* o typowo rzymskiej tematyce (autor opisuje wojnę domową toczoną przez Pompejusza Wielkiego i Cezara). Dzieło nie jest jednak naśladownictwem Homera lub Wergiliusza, ponieważ poeta rzymski wprowadza liczne odmienności i innowacje (m.in. likwiduje cały aparat bogów, typowy dla epiki swych poprzedników). Także napisana za panowania Nerona *Ilias Latina* Bebiusza Italika, będąca zwięzłym streszczeniem 24-tomowej *Iliady*, jest niechybnie hellenistycznym pokłosiem, albowiem w epoce aleksandryjskiej powstawały pierwsze streszczenia (*epitomae*) utworów wielotomowych.

prowadził dyskusje i zadawał podchwytliwe pytania. W ten sposób poeci stali się nadwornymi piewcami warstwy panującej (Cytowska, Szelest 2006, 273).

¹³ Wespazjan wygnał obcych (głównie greckich) filozofów i astrologów z Rzymu (70/71 r. n.e.), a w ostatnich latach rządów Domicjan wprowadził podobne represje, wypędzając filozofów (i astrologów) kolejno z samego miasta (88/89 r. n.e.), z przedmieść Rzymu (93 r. n.e.), a następnie z Italii (94/95 r. n.e.). Wygnania te dotknęły jednak obywateli rzymskich wypowiadających opozycyjne w stosunku do cesarza poglądy. Nawet jeśli te wygnania były bolesne i materialnie uciążliwe (zwłaszcza dla warstwy senatorskiej), to literaci („filozofowie”) ani nie tracili życia, ani ich dorobek literacki nie był doszczętnie niszczone, co za pryncypatu Augusta i za panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej zdarzało się nader często. O wygnaniach za rządów Wespazjana i Domicjana rozprawia Jędrzejczak (2009, 119–126).

W okresie liberalnym ponownie powraca moda na tradycyjną epopeję bohaterską typu homeryckiego. Siliusz Italikus stworzył dzieło epickie pt. *Wojny punickie (Punica)* w 17 księgach, Waleriusz Flakkus napisał *Wyprawę Argonautów (Argonautica)* w 10 księgach, a Stacjusz Młodszy pozostawił dwa eposy bohaterskie (mitologiczne) — *Tebaidę* (w 12 księgach) i *Achilleidę* (prawdopodobnie w 12 księgach; zachowała się pierwsza księga i duży fragment drugiej).

Zestawienie dokonań epickich pokazuje, że okres wczesnoimperialny stanowczo przeciwstawia się okresowi augustowskiemu, zbliżając się do greckiej poezji hellenistycznej oraz poetyki neoteryckiej okresu cycerońskiego. Z kolei w liberalnym okresie flawiańskim epicy odrzucają tendencje panujące w okresie wczesnoimperialnym i powracają do naśladowania Homera i Wergiliusza, czyli świadomie nawiązują do trendów typowych dla okresu augustowskiego.

4.3. LIRYKA

W okresie wczesnoimperialnym lirycy rzymscy chętnie sięgali do wzorów greckich i prezentowali w języku łacińskim dorobek greckiej literatury. Tak uczynił m.in. bajkopisarz Fedrus, który wprowadził do literatury rzymskiej prozaiczne bajki Ezopa w formie poetyckiej. Za panowania Nerona Tytus Kalpurniusz Sykulus napisał bukoliki (*Eclogae*), biorąc za wzór nie tylko *Eklogi* Wergiliusza (utworu przesiąkniętego wpływem neoteryckim), ale również utwory pasterskie Teokryta i innych greckich poetów epoki hellenistycznej. Tematyka ta była na wskroś aleksandryjska i zarazem neoterycka. Również *Satyry* Persjusza pasują do aleksandryjsko-neoteryckiej charakterystyki, albowiem są oryginalną prezentacją stoicyzmu, czyli filozofii stworzonej w epoce hellenistycznej przez Zenona z Kition i Chryzypa z Soloj. Petroniusz Arbiter stworzył *Satyryki*, naśladując satyry menippejskie Marka Terencjusza Warrona (116 r.–27 r. p.n.e.). Zastosował w nich prosimetrum, czyli do partii prozatorskich wprowadził liczne wstawki poetyckie, pisane w różnych metrach. Widać zatem, że liryka wczesnoimperialna bierze wzorce albo z uczonej poezji hellenistycznej, albo z poezji neoteryckiej okresu cycerońskiego. Co więcej, niektórzy lirycy rzymscy wybierają język grecki jako środek wypowiedzi literackiej. Tak czyni choćby epigramatyk Getulik (*Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus*, 8 r. p.n.e.–39 r. n.e.).

W liberalnym okresie flawiańskim działa epigramatyk Marcjalis, który nie tylko używa języka łacińskiego, ale przede wszystkim rywalizuje z epi-

gramatykami greckimi na niwie poetyckiej i najczęściej udaje mu się ich przewyższyć. Nawet jeśli metrykę i gatunek literacki zaczerpnięto od Greków, to mimo korzystania z helleńskich osiągnięć realizacja, rozwiązanie i puenta były z reguły odmienne. Tematyka jego twórczości jest typowo rzymska, podobnie jak się to działo w okresie augustowskim (Horacy, Wergiliusz, elegicy). Działająca za panowania Domicjana poetka Sulpicja, żona Kalenusa, tworzyła — wzorem Safony, Alkajosa i elegików rzymskich — oryginalną poezję erotyczną, wychwalającą miłość do własnego męża, by pod koniec rządów cesarza sięgnąć po satyrę jako literacką broń. Także *Sylwy* Stacjusza były dziełem w pełni oryginalnym i co do tematyki całkowicie rzymskim, chociaż zostały napisane w różnych miarach metrycznych zaczerpniętych (podobnie jak u Horacego) z greckiej poezji lirycznej.

Innymi słowy, okres wczesnoimperialny nawiązuje do okresu cyceronowskiego i stoi w opozycji do okresu augustowskiego i okresu liberalnego, rozpoczynającego się za panowania Wespazjana. Z kolei okres liberalny wykazuje szereg zgodności z epoką augustowską.

4.4. DRAMAT

W zakresie twórczości dramatycznej w okresie wczesnoimperialnym zdecydowanie dominuje tragedia o tematyce mitologicznej, korzystająca ze wzorów greckich (*fabula cothurnata*). Jej głównym reprezentantem jest Seneka Młodszy¹⁴. Pozostawił on dziewięć tragedii o silnym ładunku retorycznym. Tematykę czysto greką dokumentują same tytuły jego sztuk (*Agamemnon*, *Hercules furens*, *Hercules Oetaeus*, *Medea*, *Oedipus*, *Phaedra*, *Phoenissae*, *Thyestes*, *Troades*). Do dorobku Seneki starożytni zaliczali także tragedię o tematyce rzymskiej, pt. *Octavia*, której akcja rozgrywa się za panowania cesarza Nerona. Główną bohaterką jest Oktawia (*Claudia Octavia*, 40 r.–62 r. n.e.), córka cesarza Klaudiusza (panującego w latach 41–54 n.e.) i pierwsza żona jego następcy Nerona, a Seneka Młodszy, wychowawca i na-

¹⁴ Za panowania Nerona działał też Publiusz Pomponiusz Sekundus, który napisał kilka tragedii mitologicznych o greckim charakterze. Znamy trzy tytuły jego sztuk (*Aeneas*, *Armorum iudicium*, *Atreus*). Innym tragikiem okresu wczesnoimperialnego był Mamerkus Emiliusz Skaurus (zm. 34 r. n.e.), który napisał tragedię mitologiczną pt. *Atreus*. Owa *fabula cothurnata* mówiła o nienawiści między Atreuszem i Tiestesem, co niektórzy Rzymianie odnosili do nieprzyjaznych stosunków pomiędzy Tyberiuszem i jego bratem Druzusem. Historyk Tacyt (*Ann.* VI 29) podaje, że Kwintus Sutoriusz Makron, prefekt pretorianów (w latach 31–38), oskarżając dramaturga w roku 34 n.e., „doniósł o treści napisanej przez Skaurusa tragedii i te z niej wiersze przytoczył, które do Tyberiusza odnieść było można” (Tacyt, *Roczniki* 284; tłum. S. Hammer).

uczyciel Nerona, potem jego doradca (do roku 62), występuje na scenie jako jedna z postaci. Obecnie panuje pogląd, że ta tragedia nie wyszła spod pióra Seneki¹⁵. Pewne elementy w niej zawarte wskazują, że powstała ona już po śmierci Nerona (zm. 9 czerwca 68 r. n.e.), czyli już w następnym okresie historycznoliterackim¹⁶.

W liberalnym okresie flawiańskim działał tragediopisarz Kuriacjusz Maternus (*M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus*, ok. 40 r.–ok. 97 r.), wzmiankowany w źródłach antycznych jako twórca *fabulae praetextae*, który stworzył co najmniej trzy tragedie o tematyce czysto rzymskiej pt. *Cato*, *Domitius* oraz *Nero*. Niezależnie od tego, czy zdecydujemy się przypisać zachowaną tragedię pt. *Octavia* Maternusowi, czy uznamy ją za dzieło jakiegoś innego dramaturga, to musimy przyznać, że w latach 14–68 n.e. dominuje *fabula cothurnata* (tragedia o tematyce greckiej), a z kolei w latach 69–117 n.e. przeważa *fabula praetexta* (tragedia o tematyce rzymskiej).

5. OKRES WCZESNOIMPERIALNY I OKRESY LITERACKIE GO POPRZEDZAJĄCE

Powyżej pokazaliśmy, jak bardzo odmiennie prezentują się trzy rodzaje literackie (epika, liryka, dramat) w okresie wczesnoimperialnym (julijsko-klaudyjskim) i okresie liberalnym (flawiańskim). Ta uderzająca odmienność dokumentuje potrzebę wprowadzenia dwóch przeciwstawnych okresów historycznoliterackich w pierwszym stuleciu n.e. Poniżej chciałbym porównać w postaci tabelarycznej okres wczesnoimperialny (14 r.–68 r. n.e.) z dwoma okresami bezpośrednio go poprzedzającymi.

Poniższe zestawienie jasno potwierdza poprzednie konkluzje (wyrażone w sekcjach 4.1.–4.4.), że w okresie wczesnoimperialnym odrzucono zasady obowiązujące w okresie augustowskim i nawiązano do poprzedniej fazy historycznoliterackiej.

¹⁵ Przypuszcza się, że autorem *Oktawii* mógł być Kuriacjusz Maternus, o którym wiadomo, że stworzył tragedię o tematyce rzymskiej (Pseudo-Seneka, *Oktawia* X).

¹⁶ W *Oktawii* pada wyraźna aluzja do okoliczności śmierci Nerona w roku 68 n.e. (w. 629–631), co stanowczo wyklucza autorstwo Seneki, który popełnił samobójstwo trzy lata wcześniej, tj. w roku 65 n.e. (Pseudo-Seneka, *Oktawia* X).

Cechy charakterystyczne literatury rzymskiej okresu cycerońskiego	Cechy charakterystyczne literatury rzymskiej okresu augustowskiego	Cechy charakterystyczne literatury rzymskiej okresu wczesnoimperialnego
1. Dominacja prozy nad poezją	1. Dominacja poezji (epiki i liryki) nad prozą	1. Równowaga między prozą i poezją
2. Stworzenie rzymskiej prozy artystycznej. Gruntowny rozwój wymowy	2. Rzymska proza oraz wymowa (ograniczona do deklamacji) są w zaniku	2. Rozwija się proza artystyczna i wymowa. Pojawiają się tragedie przeznaczone do deklamacji (Seneka)
3. Fascynacja retoryką i filozofią (grecką)	3. Filozofia się nie rozwija	3. Rozwój retoryki i filozofii (Seneka Retor, Seneka Filozof)
4. Szkoła poetycka „neoterycka” (<i>poetae novi</i>), nawiązująca do szkoły aleksandryjskiej epoki hellenistycznej	4. W poezji dominuje powrót do autorów klasycznych (Homer, Hezjod, Safona, Alkajos)	4. Dominacja uczonej poezji aleksandryjskiej, odrzucanie dorobku Homera i Wergiliusza (Germanik, Maniliusz, Lukan)
5. Powstanie sprecyzowanych programów literackich (dominuje program neoterycki)	5. Wielość programów i ugrupowań literackich	5. Dominuje program literacki reprezentowany przez cesarza i jego dwór (autorzy hellenistyczni)
6. Powszechne zainteresowanie literaturą i sztuką	6. Powszechne zainteresowanie literaturą i sztuką	6. Zainteresowanie wiedzą typu encyklopedycznego (Celsus)
7. Rozwija się przekonanie Rzymian, że dorównują Grekom w dziedzinie działalności twórczej	7. Utrwała się przekonanie Rzymian, że dorównują Grekom w dziedzinie działalności twórczej	7. Rywalizacja poetycka Rzymian z Grekami w języku łacińskim i greckim
8. Pesymizm i głęboki niepokój związany z epoką burzliwych przemian, poprzedzających upadek Rzeczypospolitej rzymskiej	8. Wiara i ufność w odrodzenie narodu (tworzy się tzw. <i>pax Romana</i>)	8. Pesymizm i niepokój twórczy związany z represjami władz (delatorstwo, liczne kary typu <i>damnatio memoriae</i> , wymuszone samobójstwa)
9. Polemiki literackie i światopoglądowe	9. Polemiki literackie i światopoglądowe są w zaniku (dominuje ideologia Augusta)	9. Polemiki literackie i światopoglądowe w zaniku (opozycja jest represjonowana)
10. Rozwój biografistyki, genealogii oraz studiów porównawczych	10. Rozwój subiektywnej rzymskiej elegii miłosnej (grecka elegia była obiektywna)	10. Rozwój opracowań specjalistycznych (encyklopedycznych)

Tabela 1. Porównanie okresu cycerońskiego, augustowskiego i wczesnoimperialnego.
Źródło: opracowanie własne.

6. OKRES LIBERALNY I OKRESY LITERACKIE GO POPRZEDZAJĄCE

Poniżej zestawiam w postaci tabelarycznej okres liberalny (69 r.–117 r. n.e.), obejmujący panowanie dynastii Flawiuszów, Nerwy i Trajana, z dwiema fazami historycznoliterackimi bezpośrednio go poprzedzającymi.

Cechy charakterystyczne literatury rzymskiej okresu augustowskiego	Cechy charakterystyczne okresu wczesnoimperialnego	Cechy charakterystyczne okresu liberalnego (flawiańskiego)
1. Dominacja poezji (epiki i liryki) nad prozą	1. Równowaga między prozą i poezją	1. Dominacja poezji na prozą (Marcjalis, Stacjusz, Sulpicja)
2. Rzymska proza oraz wymowa (ograniczona do deklamacji) są w zaniku	2. Rozwija się proza artystyczna i wymowa. Pojawiają się tragedie przeznaczone do deklamacji (Seneka Młodszy)	2. Proza artystyczna ewoluuje w kierunku zwycięż i nieozdobnej wypowiedzi (Pliniusz Starszy, Tacyt, Pliniusz Młodszy), a oratorstwo stale zanika
3. Filozofia się nie rozwija	3. Rozwój retoryki i filozofii (Seneka Retor, Seneka Filozof)	3. Retoryka nie rozwija się, przeżywa zastój (wg świadectwa Tacyty). Podobny kryzys przeżywa filozofia
4. W poezji dominuje powrót do autorów klasycznych (Homer, Hezjod, Safona, Alkajos)	4. Dominacja uczonej poezji aleksandryjskiej, odrzucanie dorobku Homera i Wergiliusza (Germanik, Maniliusz, Lukan)	4. Dominuje tradycyjna epika nawiązująca do dzieł Homera lub Wergiliusza (Stacjusz, Waleriusz Flakkus, Siliusz Italik). W zakresie liryki sięganie do poetów klasycznych
5. Wielość programów i ugrupowań literackich	5. Dominuje program literacki reprezentowany przez cesarza i jego dwór (autorzy helenistyczni)	5. Twórcy nie tworzą ugrupowań, działają zazwyczaj osobno, poszukując na własną rękę bogatego mecenasa (zwł. w osobie cesarza)
6. Powszechne zainteresowanie literaturą i sztuką	6. Zainteresowanie wiedzą typu encyklopedycznego (Celsus)	6. Utrwała się zainteresowanie wiedzą encyklopedyczną (Pliniusz Starszy)
7. Dominuje przekonanie Rzymian, że dorównują Grekom w dziedzinie działalności twórczej	7. Rywalizacja poetycka Rzymian z Grekami w języku łacińskim i greckim	7. Rzymianie powracają do języka łacińskiego i w działalności twórczej przewyższają Greków
8. Wiara i ufność w odrodzenie narodowe (tworzy się tzw. <i>pax Romana</i>)	8. Pesymizm i niepokój twórczy związany z represjami władz (delatorstwo, liczne kary typu <i>damnatio memoriae</i> , wymuszone samobójstwa)	8. Przychylny stosunek cesarzy do pisarzy i poetów, którzy otrzymują stałe pensje oraz zyskują rozmaite honory, nagrody i udogodnienia

9. Polemiki literackie i światopoglądowe są w zaniku (dominuje ideologia Augusta)	9. Polemiki literackie i światopoglądowe pozostają w zaniku (opozycja jest represjonowana)	9. Autorzy mogą swobodnie rozwijać twórczość literacką i podejmować dowolną tematykę (najczęściej o typowo rzymskim charakterze)
10. Rozwój subiektywnej rzymskiej elegii miłosnej (grecka elegia była obiektywna)	10. Rozwój opracowań specjalistycznych (encyklopedycznych)	10. Dążenie do zwięzłości w wypowiedzi, rozwija się twórczość epigramatyczna (Marcjalis)

Tabela 2. Porównanie okresu augustowskiego, wczesnoimperialnego i liberalnego.
Źródło: opracowanie własne.

7. OKRES ARCHAIZUJĄCY (117 R.–192 R. N.E.)

Za panowania cesarza Hadriana (117 r.–138 r. n.e.) doszedł do głosu i powszechnej dominacji nowy prąd literacki, zwany popularnie archaizmem lub frontonianizmem, którego głównym hasłem stał się powrót do łaciny archaicznej i do autorów dawnych. Także cesarz był jego gorącym zwolennikiem. Hadrian bowiem uznawał Kwintusa Enniusza za lepszego epika od Wergiliusza, Katona Starszego za doskonalszego mówcę niż Cynceron, a prozę historyka Celiusza Antypatra wyżej stawiał od dzieł historycznych Gajusza Salustiusza Krispusa (Stabryła 1982, 58). Ten prąd literacki, popierany przez cesarzy rzymskich z rodu Antoninów, objął całe imperium i przez osiem dziesięcioleci stał się dominujący.

Twierdzi się powszechnie, że okres archaizujący (frontoniański) w literaturze łacińskiej zbiega się z tzw. drugą sofistyką i greckim ruchem attycyzującym, przypadającym na II wiek n.e., a zmierzającym do narzucenia ówczesnej literaturze greckiej obowiązku podążania za twórcami klasycznymi piszącymi w dialekcie attyckim (np. za Platonem, Arystotelesem, Ksenofontem, Ajschylosem, Sofoklesem, Eurypidesem, Arystofanesem, Menandrem) jako autorami wzorcowymi, godnymi podziwiania i naśladowania. Na czele tego ruchu literackiego stał Herodes Attyk (101 r.–177 r. n.e.), wychowawca i nauczyciel dwóch cesarzy – Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa (Cytowska, Szelest 2006, 158–159).

Autorzy łacińscy w okresie archaizującym chętnie sięgali po język grecki jako środek autorskiej wypowiedzi. Tak czynili m.in. cesarz rzymski Marek Aureliusz z dynastii Antoninów (121 r.–180 r. n.e.), retor Faworynus z Arelate (ok. 85 r.–150 r. n.e.), a nieco później pisarz Klaudiusz Elian z Praeneste

(II–III wiek n.e.). Zdecydowanie dominuje w tym okresie proza, choć liczni literaci próbowali również swoich sił w liryce (np. Apulejusz z Madaury). Rozwija się w tym okresie retoryka i filozofia (Fronton, Faworynus z Arelate, Apulejusz), podczas gdy epika i dramat nie zyskują większego poklasku. W okresie archaizującym działała wiodąca grupa literacka preferująca wyrafinowany i uczony sposób wypowiedzi, nawiązująca do epoki hellenistycznej, nazywana potocznie *poetae novelli* z powodu ich niewątpliwych koneksji z dawną grupą neoterycką (łac. *poetae novi*), działającą w okresie cycerońskim. Ta grupa literacka, podobnie jak duży krąg retorów i filozofów, znajdowała się pod opieką cesarzy z dynastii Antoninów, przebywała blisko dworu cesarskiego i częstokroć pobierała gratyfikacje z kasy państwowej. Pisarze posługujący się językiem łacińskim pospolicie nawiązywali do myśli, wzorów i motywów greckich (tak czynili m.in. Fronton, Apulejusz z Madaury, Aulus Gelliusz), choć ich dzieła kojarzą się nam z typowo rzymską tematyką. Gajusz Swetoniusz Trankwillus (ur. ok. 69 r. n.e.), który zajął się twórczością literacką w relatywnie późnym wieku (konkretnie po dymisji z funkcji sekretarza cesarza Hadriana ok. 122 r. n.e.), pisze wzorem Warrona i Korneliusza Neposa pisma antykwaryczne, gramatyczne, filologiczne, filozoficzne oraz dzieła biograficzne. Erudyta Aulus Gelliusz (II wiek n.e.) w dziele pt. *Noctes Atticae* (*Noce attyckie*) wielokrotnie sięga do starorzymskich źródeł, cytuje liczne fragmenty przejęte z dzieł autorów archaicznych (w większości dziś zaginionych) i prezentuje ogromny antykwaryczny materiał informacyjny. Chętnie objaśnia przestarzałe wyrazy i wzbogaca leksykę łacińską, sięgając po słownictwo starorzymskich poetów i pisarzy. Podobnie postępował jego nauczyciel Marek Korneliusz Fronton (ok. 100 r.–166 r. n.e.), który zamierzał odnowić język łaciński i literaturę rzymską, nawiązując do dorobku dawnych mistrzów. Zgodnie z wymaganiami epoki pisał językiem nienaturalnym, przeładowanym i gęsto okraszonym leksykalnymi archaizmami. Będąc ważną postacią na dworze cesarskim, skupił wokół siebie innych zwolenników stylu archaizującego, zwanych pospolicie frontonianami. Naśladownictwo dawnych autorów rzymskich stało się powszechne w tym okresie historycznoliterackim. Ruch ten, dominujący w II wieku ery chrześcijańskiej, dzięki protekcji dynastii Antoninów (rządzącej do roku 192 n.e.) nosi nazwę archaizmu (albo od imienia głównego reprezentanta Frontona – frontonianizmu). Znajdował on licznych zwolenników jeszcze za panowania dynastii Sewerów (193 r.–235 r. n.e.), chociaż ruch archaizujący nie odgrywał już wtedy dominującej roli.

Porównajmy w postaci tabelarycznej typowe cechy trzech omawianych w naszym opracowaniu okresów historycznoliterackich literatury rzymskiej obejmujących dwa pierwsze wieki ery chrześcijańskiej.

Cechy charakterystyczne okresu wczesnoimperialnego	Cechy charakterystyczne literatury rzymskiej okresu liberalnego	Cechy charakterystyczne okresu archaizującego
1. Równowaga między prozą i poezją	1. Dominacja poezji nad prozą (Marcjalis, Stacjusz, Sulpicja)	1. Zdecydowana dominacja prozy nad poezją (Apulejusz, Aulus Gelliusz, Swetoniusz)
2. Rozwija się proza artystyczna i wymowa. Pojawiają się tragedie do deklamacji (Seneka)	2. Proza artystyczna ewoluuje w kierunku zwięzłej i nieozdobnej wypowiedzi (Pliniusz Starszy, Tacyt, Pliniusz Młodszy), ale wymowa zanika	2. Modne staje się naśladowanie dawnych poetów, mówców i prozaików (Enniusza, Katona, Celiusza Antypatra)
3. Rozwój retoryki i filozofii (Seneka Retor, Seneka Filozof)	3. Retoryka nie rozwija się, przeżywa zastój (wg świadectwa Tacyty). Podobny kryzys przeżywa filozofia	3. Rozwija się retoryka i filozofia (Apulejusz, Aulus Gelliusz, Marek Aureliusz)
4. Dominacja uczonej poezji aleksandryjskiej, odrzucanie dorobku Homera i Wergiliusza (Germanik, Maniliusz, Lukan)	4. Dominuje tradycyjna epika nawiązująca do dzieł Homera lub Wergiliusza (Stacjusz, Waleriusz Flakkus, Siliusz Italik). W zakresie liryki sięganie do poetów klasycznych	4. Dominacja wyrafinowanej, uczonej poezji, wzorowanej na greckiej poezji hellenistycznej (<i>poeti novelli</i>)
5. Dominuje program literacki reprezentowany przez cesarza i jego dwór (wzorem są autorzy hellenistyczni)	5. Twórcy nie tworzą ugrupowań, działają zazwyczaj osobno, poszukując na własną rękę bogatego mecenasa (zwł. w osobie cesarza)	5. Dominuje program literacki reprezentowany przez cesarza i jego dwór (tzw. archaizm, który przejawia się w naśladowaniu bardzo dawnych twórców)
6. Zainteresowanie wiedzą typu encyklopedycznego (Celsus)	6. Utrwała się zainteresowanie wiedzą encyklopedyczną (Pliniusz Starszy)	6. Na nowo odradza się zamiłowanie starożytnościami, biografistyka i szeroko pojęta kultura dawnego Rzymu (analogicznie jak w okresie cycerońskim)
7. Rywalizacja poetycka Rzymian z Grekami w języku łacińskim i greckim (np. Getulik)	7. Rzymianie powracają do języka łacińskiego i w działalności twórczej przewyższają Greków	7. Rzymianie coraz chętniej tworzą dzieła w języku greckim zamiast po łacinie (np. Marek Aureliusz, Klaudiusz Elian)

8. Pesymizm i niepokój twórczy związany z represjami władz (delatorstwo, liczne kary typu <i>damnatio memoriae</i> , wymuszone samobójstwa)	8. Przychylny stosunek cesarza do pisarzy i poetów, którzy otrzymują stałe pensje oraz zyskują rozmaite honory, nagrody i udogodnienia	8. Cenieni poeci i pisarze stają się twórcami nadwornymi, przyjaciółmi władcy, żyjącymi blisko cesarza i jego dworu
9. Polemiki literackie i światopoglądowe w zaniku (opozycja jest represjonowana)	9. Autorzy mogą swobodnie rozwijać twórczość literacką i podejmować dowolną tematykę (najczęściej o typowo rzymskim charakterze)	9. Dominuje jeden prąd literacki (archaizm a. frontonianizm), preferowany przez dwór cesarski i szerzej propagowany przez nadwornych poetów
10. Rozwój opracowań specjalistycznych (encyklopedycznych)	10. Dążenie do zwięzłości w prozie i poezji, rozwija się epigramatyka (Marcjalis)	10. Zamiłowanie do używania przestarzałych słów, rzadkich zwrotów, dawnych przysłów i powiedzeń (archaizmów)

Tabela 3. Porównanie okresu wczesnoimperialnego, liberalnego i archaizującego.
Źródło: opracowanie własne.

8. KONKLUZJE

Rozbiór literatury rzymskiej przeprowadzony pod kątem jej periodyzacji prowadzi do wniosku, że w dobie cesarstwa rzymskiego możemy wyróżnić pięć osobnych okresów literackich (zob. ilustr. 1), które stoją w ewidentnej opozycji zarówno do okresów poprzedzających, jak i po nich następujących. W niniejszej pracy omówiono trzy okresy historycznoliterackie, przypadające na pierwsze dwa wieki ery chrześcijańskiej:

- a. okres wczesnoimperialny (14 r.–68 r. n.e.);
- b. okres flawiański lub liberalny (69 r.–117 r. n.e.);
- c. okres archaizujący lub frontoniański (117 r.–192 r. n.e.).

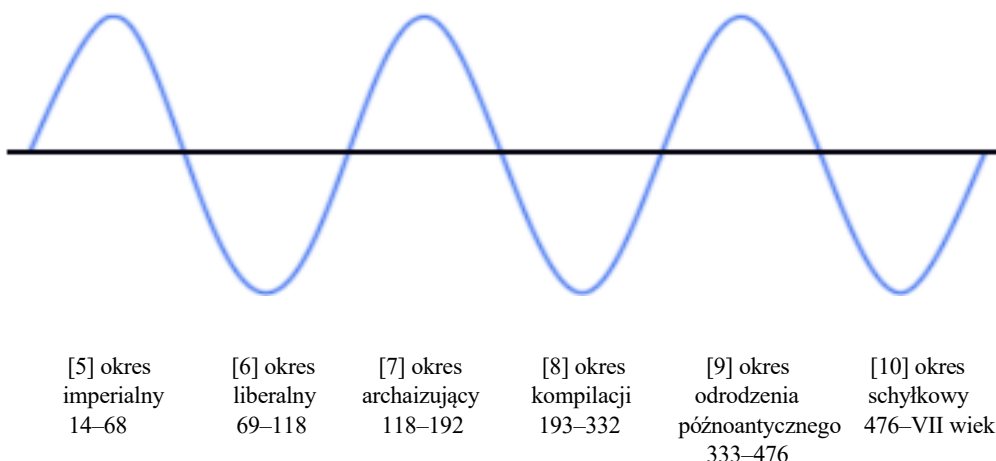
Istnieje uderzająca zgodność pomiędzy fazami rozwojowymi języka łacińskiego i periodyzacją literatury rzymskiej, która dotyczy zarówno doby republiki, jak i cesarstwa. Epoka łaciny srebrnej (14 r.–118 r. n.e.) składa się bowiem z dwóch opozycyjnych okresów literackich (tj. okresu wczesnoimperialnego, lata 14–68 n.e., oraz liberalnego okresu flawiańskiego, lata 69–117 n.e.). Epoka łaciny archaizującej tworzy jednolity okres historycznoliteracki z archaizmem (frontonianizmem) jako dominującym prądem (118 r.–192 r. n.e.). Z kolei na epokę późnej łaciny przypadają dwa okresy literackie: okres kompilacji lub dekadencji (192 r.–333 r. n.e.) oraz okres odrodzenia późnoantycznego (333 r.–476 r. n.e.), które zamierzam omówić osobno.

Ponadto możemy wyróżnić okres „schyłkowy” literatury rzymskiej (476 r.–VII wiek n.e.), który rozwija się w państwach germańskich powstałych po upadku zachodniorzymskiego imperium. Okres schyłkowy można uznać za początkową fazę epoki średniowiecza.

Ilustr. 1. Sinusoida okresów literackich doby cesarstwa rzymskiego opracowana według kryterium helleńskości lub rodzimości twórczości literackiej.

Okresy nieparzyste 5, 7, 9 — odwołujące się do myśli i dorobku greckiego

Okresy parzyste 6, 8, 10 — rozwijające tradycje rodzime, typowo rzymskie

Źródło: opracowanie własne.

BIBLIOGRAFIA

- Brożek, Mieczysław. 1969. *Historia literatury łacińskiej w starożytności. Zarys*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Cytowska, Maria i Hanna Szelest. 1992. *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*. Warszawa: PWN.
- Cytowska, Maria i Hanna Szelest. 1994. *Literatura rzymska. Okres cesarstwa: autorzy chrześcijańscy*. Warszawa: PWN.
- Cytowska, Maria i Hanna Szelest. 2006. *Historia literatury starożytnej*, red. Mieczysław Mejer, Warszawa: PWN.
- Dominik, William J. 1993. „Change or Decline? Literature in the Early Principate”. *Acta Classica* 36: 105–112.
- Duff, John Wight. 1953. *A Literary History of Rome. From the Origins to the Close of the Golden Age*. Wyd. 3. New York: Ernest Benn Limited, Barnes & Noble.

- Duff, John Wight. 1964. *A Literary History of Rome in the Silver Age. From Tiberius to Hadrian*. Wyd. 3. London: Ernest Benn Limited.
- Duff, John Wight 1926 (przedruk: 1962). *The Writers of Rome*. London: Oxford University Press.
- Gibson, Bruce. 2005. „The High Impire: AD 69–200”. W: *A Companion to Latin Literature*, red. Stephen Harrison, 68–79. Malden: Blackwell Publishing.
- Harrison, Stephen (red.). 2005. *A Companion to Latin Literature*. Malden: Blackwell Publishing.
- Jędrzejczak, Danuta. 2009. „Wygnyania filozofów za czasów Domicjana”. *Grecja – Kartagina – Rzym*, red. Ryszard Sajkowski, Miron Wolny, 119–126. Olsztyn: Pracownia Wydawnicza ElSet.
- Lewandowski, Ignacy. 2007. *Historiografia rzymska*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Mariotti, Italo. 1976. *Storia e testi della letteratura latina*. T. 2: *L’età di Cesare*. T. 3: *L’età Augustea*. T. 4: *Da Tiberio a Traiano*. Bologna: Zanichelli Editore.
- Markiewicz, Henryk. 1976. *Przekroje i zbliżenia dawne i nowe. Rozprawy i szkice z wiedzy o literaturze*. Warszawa: PWN.
- Mayer, Roland. 2005. „The Early Impire: AD 14–68”. *A Companion to Latin Literature*, red. Stephen Harrison, 58–68. Malden: Blackwell Publishing.
- Meiser, Gerhard. 2006. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Wyd. 2. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Michel, Alain. 2009. „Zbytek, elegancja i mądrość. Pisarze epoki Nerona”. W: *Rzym i my. Wprowadzenie do literatury i kultury łacińskiej*, red. Guy Serbat. Tłum. Ignacy Lewandowski i Wiesław Mateusz Malinowski, 215–236. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Michel, Alain. 2009. „Od Wespazjana do Hadriana. Tacyt i konie łacińskiego klasycyzmu”. W: *Rzym i my. Wprowadzenie do literatury i kultury łacińskiej*, red. Guy Serbat. Tłum. Ignacy Lewandowski i Wiesław Mateusz Malinowski, 237–258. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Mrozewicz, Leszek. 2016. „*Damnatio memoriae* w rzymskiej kulturze politycznej”. W: *Damnatio memoriae w europejskiej kulturze politycznej*, red. Renata Gałaj-Dempniak, Danuta Okoń i Magdalena Semczyszyn, 11–16. Olsztyn: Instytut Pamięci Narodowej.
- Paratore, Ettore. 1969. *La letteratura latina dell’età imperiale*. Milano–Firenze: G.C. Sansoni, Edizioni Accademia.
- Pseudo-Seneka. 2000. *Oktawia*. Tłum. Urszula Tylicka i Elżbieta Wesołowska. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Ramorino, Felice. 1930. *Letteratura romana*. Milano: Urlico Hoepli.
- Rose, Herbert Jennings. 1967. *A Handbook of Latin Literature*. London: Methuen.
- Rychlewska, Ludwika. 2005. *Dzieje literatury rzymskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Salemme, Carmelo. 1993. *Letteratura latina imperiale da Manilio a Beozio*. Napoli: Loffredo Editore.
- Sławiński, Janusz. 1998. „Okres literacki”. W: *Słownik terminów literackich*, wyd. 3, poszerzone i poprawione, red. Janusz Sławiński, 353–354. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stabryła, Stanisław. 1982. *Antyczna teoria literatury*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- Stabryła, Stanisław. 2002. *Historia literatury starożytnej Grecji i Rzymu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stabryła, Stanisław. 2016. *Zarys kultury Grecji i Rzymu*. Wyd. 2. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Bellona.

- Tacyt. 1957. „Roczniki”. W: *Dzieje*, t. 1. Tłum. Seweryn Hammer, 65–498. Warszawa: Czytelnik.
- Teuffel, Wilhelm Sigismund. 1910. *Geschichte der römischen Literatur*, wyd. 6. Neu bearbeitet von Wilhelm Kroll und Franz Skutsch. T. 2: *Die Literatur von 31 vor Chr. bis 96 nach Chr.* B. Leipzig: G. Teubner.
- von Albrecht, Michael. 2012. *Geschichte der römischen Literatur von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken*. Dritte, verbesserte und erweiterte Auflage. T. 2. Berlin: De Gruyter.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. 2020. „Zagadnienie periodyzacji literatury łacińskiej doby republiki rzymskiej”. *Roczniki Humanistyczne* 68 (3): 131–151.
- Wołodkiewicz, Witold (red.). 1986. *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

PROBLEM PERIODYZACJI LITERATURY ŁACIŃSKIEJ
DOBY CESARSTWA RZYMSKIEGO (I–II W. N.E.)

Streszczenie

Artykuł podejmuje problem periodyzacji literatury rzymskiej doby cesarstwa rzymskiego, skupiając się na dwóch pierwszych wiekach n.e. Autor, zakładając cykliczność zjawisk w dziedzinie kultury i literatury, proponuje wydzielenie trzech faz historycznoliterackich: [a] okres wczesnoimperialny (14–68 n.e.); [b] okres flawiański lub liberalny (69–117 n.e.); [c] okres archaizujący lub frontoniański (117–192 n.e.). Skrupulatna analiza dzieł epickich, lirycznych i dramatycznych, napisanych po łacinie w pierwszym i drugim stuleciu n.e., jasno dokumentuje że wyróżnione okresy literackie stoją w wyraźnej opozycji do faz poprzedzających i po nich następujących. Występują w nich dominujące prądy i zjawiska literackie, odmienne niż w fazie poprzedzającej i bezpośrednio po nich następującej. Trzy załączone tabele prezentują dziesiątkę głównych odrębności lub podobieństw pomiędzy trzema analizowanymi okresami literackimi.

Słowa kluczowe: cesarstwo rzymskie; język łaciński; literatura rzymska; okres literacki; periodyzacja

THE ISSUE OF PERIODIZATION OF THE LATIN LITERATURE
IN THE TIME OF THE ROMAN EMPIRE (1ST AND 2ND CENTURY AD)

Summary

The article deals with the problem of periodization of Latin literature at the time of the Roman Empire, especially in the first two centuries AD. Having assumed the cyclical nature of phenomena in the field of culture and literature, the author proposes to identify three successive historical-literary phases: [a] the early-imperial period (14–68 AD); [b] the Flavian or liberal period (69–117 AD); [c] the archaizing or Frontonian period (117–192 AD). The scrupulous analysis of the epic, lyric and dramatic works, written in Latin in the first and second centuries AD, clearly documents that the individual literary periods stand in clear opposition to the preceding and following phases. They contain dominant trends, current movements and literary phenomena, distinct from the ones which precede and follow. Ten main differences or similarities between the historical-literary periods are carefully presented in three attached tables (Nos. 1–3).

Keywords: Roman Empire; Latin language; Roman literature; literary period; periodization